

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

МАМОНТОВА Елла Вікторівна

УДК 070:342.4.477

ФАКТОР ПРЕСИ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ

Спеціальність 23.00.02-політичні інститути та процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Одеса-2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії та етнографії України Одеського державного політехнічного університету (ОДПУ) Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Гончарук Григорій Іванович,
 Одеський державний політехнічний університет,
 зав. кафедрою історії та етнографії України

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Обушний Микола Іванович,
 Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
 професор кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент
Свірін Михайло Геннадійович,
 Одеська філія Української Академії
 державного управління при Президентові України,
 доцент кафедри державного управління

Провідна установа: Одеський державний сільськогосподарський інститут, кафедра філософії, історії України і політології, Міністерство аграрної політики України, м. Одеса

Захист відбудеться “12” вересня 2000 р. о 15 годині
 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії
 за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної юридичної академії
 (65009, м.Одеса, вул. Піонерська, 2).

Автореферат розісланий “11” серпня 2000 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

В.В. Дудченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю з'ясування ролі преси у конституційному процесі України, ставлення її до демократичних інституцій в ході докорінних змін всієї соціально-економічної та політичної системи суспільства. Історія свідчить, що в переломні періоди життя будь-якої країни особливого значення набуває преса, оскільки вона пов'язана з утвердженням демократичних принципів, прав і свобод у формуванні громадської думки.

Необхідність такого наукового дослідження зумовлена також провідною роллю преси в з'ясуванні специфіки вітчизняного конституційного процесу, що детермінована економічними, соціально-політичними, національними, культурологічними, морально-психологічними факторами. Становлення українського конституціоналізму, котрий сягає своїм корінням у звичаєве право Київської Руси, "Руську правду", та величезний досвід козацької демократії, характеризується насамперед тим, що воно здійснювалося в умовах відсутності національної державності. Знаменною віхою в розвитку вітчизняного конституціоналізму по праву слід вважати прийняту 5 квітня 1710 р. у Бендерах Конституцію, складену гетьманом Війська Запорізького П. Орликом. У цьому правовому акті задокументоване право України на самовизначення і незалежне державне існування. Закладена в Конституції 1710 р. державно-конституційна ідея знайшла своє втілення в конституційних проектах Г. Андрузького, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін., у законодавчих актах періоду Центральної Ради та УНР. Однак, незважаючи на те, що Україна стала батьківщиною першої східно-європейської конституції в сучасному її розумінні, вона залишалася останньою державою на європейському континенті, яка тривалий час не мала власного Основного Закону.

Прилучившись на початку 90-х років XX століття до країн, які відхилили комунізм як ідеологію державотворення, Україна майже до кінця червня 1996 р. жила за Конституцією УРСР 1978 р., в якій були відсутні багато демократичних принципів конституціоналізму. Конституція такого змісту почала входити в суперечність з новими реаліями життя країни. Усе це висувало перед новоствореною державою невідкладне завдання конституційного реформування, яке б здійснювалося в умовах становлення власної державності. Розпочавши з процесу конституційного реформування в межах діючої Конституції 1978 р., шляхом внесення змін і доповнень до тексту Основного Закону країни, конституційна реформа поступово набирала обертів, перетворюючись у широкомасштабний політичний процес конституційного оформлення Україною свого нового незалежного стану.

Новітній вітчизняний конституційний процес відбувався трьома напрямками: внесенням змін та доповнень до чинної Конституції України, підготовкою проекту нового Основного Закону, прийняттям окремих законів у сфері конституційного законодавства. В основу дослідження

покладено другий етап процесу розробки та прийняття нової Конституції, який розпочався одразу ж після обрання Верховної Ради нового скликання (10.04.1994 р.) та нового Президента України (10.07.1994 р.). Новообраний парламент 10 жовтня 1994 р. створив і затвердив Конституційну комісію, до складу якої увійшли представники всіх гілок влади, відомі вчені та громадські діячі. Саме з цього моменту починається активізація конституційного процесу, який супроводжувався різким протистоянням між Верховною Радою і Президентом країни, що неодноразово призводило до конституційної кризи. Розв'язати проблему розмежування владних повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади вдалося лише з ухвалою 8 червня 1995 р. Конституційного Договору між Верховною Радою і Президентом. Підписання цього документу стало подією історичного значення. Вперше у світовій практиці уклався політичний договір в рамках однієї держави. Позаяк протистояння гілок влади, все ж тривали радикальні спроби його подолання, аж до прийняття нового Основного Закону.

Розвиток конституційного процесу в Україні, залучивши до себе широкі кола громадськості, наочно продемонстрував, всезростаючу роль засобів масової інформації. Останні насправді перетворилися в найбільш ефективні канали діалогу між політичною владою і населенням. В системі ЗМІ традиційно вагому роль відіграє преса. В ході конституційного процесу вона показала широкий спектр політичних думок, оцінок та висновків, виступала каталізатором подій, спроможних докорінно трансформувати політичне, економічне, та духовне обличчя суспільства, висувала перед політиками імператив солідаризму. Через пресу постійно висловлювались представники розмаїтого політикуму – від украї лівих, через центр і до украї правих - які претендували на уніфікацію думок та дій, породжуючи політичне протистояння. За таких умов преса відігравала роль посередника, який зв'язував депутатів, державних керівників з думками громадян. Шляхом агітації і пропаганди вітчизняні друковані ЗМІ сприяли активізації населення під час обговорення основних питань конституційної дискусії у Верховній Раді, організації різних зібрань громадян з метою тиску на парламент, тощо.

Дослідження цієї теми актуальне у зв'язку з необхідністю розгляду впливу преси на поглиблення міжконфронтаційної діяльності серед ряду політичних партій та громадських організацій, яка з особливою гостротою проявилася у період розробки, обговорення нового Основного Закону країни і не завершилася з його прийняттям. У зв'язку з цим зростає необхідність дослідження ролі та досвіду тих газет, котрі у доленосний для нашої країни час об'єктивно, продумано і цілеспрямовано висвітлювали хід громадсько-політичних процесів.

У дисертації висвітлена роль і місце періодичних видань різних політичних спрямувань, бо не було газет, байдужих до процесу прийняття нового Основного Закону. Аналіз проблеми показав, що газети, як центральні, так і регіональні, виступали і виступають з різних політичних позицій в оцінці цього процесу. Якщо врахувати той факт, що у період розробки та прийняття

нової Конституції склалася політична криза, за якою могла настати стагнація конституційного процесу, то актуальність досліджуваної теми, її пізнавальний і нормативно-ціннісний аспект зростає у зв'язку з необхідністю врахування досвіду минулого у ході його подальшого розвитку. Цей досвід становить особливу цінність щодо ролі та місця преси у роз'ясненні положень Конституції, втілення її у повсякденне життя суспільства, що має бути однією з ключових цілей політики Президента, всіх гілок влади.

Дисертаційне дослідження має безпосередній зв'язок з темою науково-дослідницької роботи кафедри історії та етнографії України ОДПУ “Вплив політичних партій та громадських організацій на формування національної свідомості громадян як чинника державотворення (1989-1996 рр.)”.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу головних тенденцій та найбільш характерних особливостей, котрі були специфічними для функціонування друкованих ЗМІ за умов державної незалежності, розкрити важелі впливу преси на хід новітнього конституційного процесу в Україні.

Згідно з поставленою метою сформульовані основні **задачі дослідження**, а саме

- узагальнити матеріал з проблем конституційного процесу і на його основі визначити роль і місце газет в цьому процесі;
- визначити ступінь наукової розробки проблеми;
- проаналізувати стан вітчизняної преси під час другого періоду розгортання конституційного процесу та дослідити основні тенденції розвитку ринку друкованих ЗМІ у зазначений період;
- з'ясувати основні підходи української періодики до висвітлення головних питань конституційного процесу в Україні;
- класифікувати друковані ЗМІ залежно від джерел фінансування та статусу засновників (співзасновників) та окреслити позицію кожної із груп вітчизняної преси щодо питань конституційної дискусії, залежно від політичної спрямованості;
- висвітлити політико-інтеграційну діяльність офіційної преси у конституційному процесі в Україні;
- виявити зв'язок фінансового становища незалежних періодичних видань з їхньою позицією у конституційній дискусії;
- розкрити методи діяльності партійних видань різновекторних ідеологічних орієнтацій щодо розширення можливостей реальної участі широких верств населення в конституційному процесі.

Об'єктом дослідження є преса, яка відображає складний і суперечливий конституційний процес в Україні. Автор докладно проаналізував кілька сотень періодичних видань

загальнодержавного та регіонального рівнів, зосередивши особливу увагу на тих, які активно висвітлювали на своїх сторінках питання конституційної дискусії. Предметом дослідження є аналіз діяльності вітчизняних друкованих ЗМІ, різних за статусом та ідеологічною спрямованістю, вивчення їхніх основних принципів та методів впливу на хід новітнього конституційного процесу в Україні в політологічному сенсі.

Теоретичною і методологічною базою дослідження стали наукові принципи пізнання та вивчення суспільних явищ і процесів. Це, насамперед, системний метод, який потребує розглядати діяльність друкованих ЗМІ як певну систему з власними закономірностями, характерними особливостями, формами і методами, притаманними пресі. Водночас діяльність періодичних видань є невід'ємною складовою політики, яка більшою мірою, ніж інші види громадської діяльності, потребує спеціальних засобів інформаційного обміну, встановлення та підтримки постійних зв'язків поміж суб'єктами.

В дисертації широко використані діалектичний, порівняльний, аналітичний, статистичний, описовий, конкретно-історичний, та інші методи.

Основу джерельної бази дисертаційної роботи становлять дослідження українських та зарубіжних авторів, які репрезентують різні галузі суспільствознавства та правознавства, присвячені проблемам державного будівництва, зокрема, питанням конституційного процесу, ролі у них ЗМІ. В дисертації використані законодавчі акти, котрі визначають правове поле функціонування ЗМІ, забезпечують і гарантують свободу слова в Україні: постанови й ухвали Верховної Ради, Кабінету Міністрів. Важливим джерелом для написання дослідження стали програмні документи політичних партій і громадських організацій, результати соціологічних досліджень, офіційні статистичні дані тощо.

У процесі роботи над дослідженням автором були опрацьовані матеріали широкого спектру вітчизняних періодичних видань як загальнонаціонального, так і регіонального рівнів, розглянуто діяльність більш ніж 200 газет в аспекті висвітлення питань конституційної реформи в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів насамперед полягає в тому, що автор, на основі теоретико-методологічних підходів, враховуючи традиції українського конституціоналізму, глибокі зміни, що відбулися в Україні за роки незалежності, здійснив спробу наукового дослідження місця та ролі преси у формуванні і розвитку такого складного і багатогранного політичного явища, яким є новітній конституційний процес в Україні. В роботі зроблено спробу поглибленого вивчення механізму впливу преси на процес державної розбудови молодій української держави, невід'ємною складовою якого став процес розробки та прийняття нового Основного Закону.

Новизна дослідження визначається новим пошуковим підходом до вивчення проблеми використання друкованих ЗМІ у політичному процесі, а також постановкою і вивченням значного кола конкретних питань, які раніше не розглядалися на дисертаційному рівні.

Вперше з погляду політології проаналізовано та критично оцінено понад дві тисячі інформаційних та аналітичних публікацій вітчизняної періодики 1994 – 1996 рр., теми яких безпосередньо зачіпали проблеми, підняті новітнім конституційним процесом в Україні.

Запропоновано авторське бачення систематизації провідних центральних та регіональних газет і здійснена спроба з'ясування ступеня впливу кожної із груп друкованих вітчизняних ЗМІ на хід конституційного процесу.

Автором доведена залежність між статусом засновника (засновників) і джерелами фінансування періодичного видання та його позицією по головних питаннях конституційної дискусії.

Досліджена діяльність місцевої преси щодо висвітлення процесу розробки та прийняття нового Основного Закону і показано вплив регіонального фактору на акцентування тих чи інших проблем конституційного реформування нашої країни.

Автор, екстрополюючи роль друкованих ЗМІ на політичне структурування суспільства, доводить, що вона визначалася насамперед в тому, що преса надавала широким верствам населення можливість зробити висновок: основні напрямки, зміст і цілі розвитку держави диктують не суб'єктивні наміри політиків, а об'єктивні потреби суспільства.

Практичне значення одержаних результатів дисертації визначається, насамперед, новизною досліджуваної теми та її актуальністю, продиктованою ходом подальшого розвитку конституційного процесу в Україні. Проведене дослідження, з'ясувавши певні закономірності функціонування друкованих ЗМІ в політичній системі сучасного українського суспільства, дає можливість науковцям і політикам осмислити потенціал друкованого слова, його вплив на процес державотворення. Фактичний метеріал, який міститься у дисертації, узагальнення, висновки і рекомендації можуть бути використані державними органами, партійними і громадськими організаціями в роботі з пресою, у вихованні громадян нашого суспільства у дусі поваги до Конституції незалежної України. Дослідження може служити орієнтиром безпосередньо для редакційних колективів центральних та регіональних газет щодо організації роботи при проведенні важливих громадсько-політичних кампаній. Основні положення і висновки роботи можуть використовуватися в лекціях з курсів політології, теорії журналістики. Результати та матеріали дослідження становлять практичний інтерес для сучасних політиків, політологів, партійних працівників, співробітників прес-служб, тощо.

Результати дисертації пройшли апробацію на наукових конференціях, семінарах. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії та

етнографії України Одеського політехнічного університету і знайшли відображення у доповідях на II Всеукраїнській науковій конференції "Народний Рух України: місце в історії і політиці" (Одеса, 1998 р.); на Всеукраїнській науковій конференції молодих учених "Політика і політична культура в умовах становлення та розвитку українського суспільства" (Одеса, 1999); на науково-практичній конференції "Інтелігенція і влада" (Одеса, 1999 р.); на міжнародній науково-практичній конференції молодих учених "Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання" (Одеса, 2000); у виступах перед представниками політичних партій, Конгресу української інтелігенції, учасниками семінару з працівниками районних засобів масової інформації, проведеного на базі Одеської філії Української Академії державного управління при Президентові України.

Результати дослідження знайшли відображення у **публікаціях**, серед яких одна брошура, один розділ колективної монографії "Українська національна ідея та сучасність", п'ять статей у наукових журналах, серед яких чотири – у фахових виданнях, та тези трьох конференцій. Крім цього автор має публікації в періодичній пресі.

Структуру дисертації складають вступ, три розділи, (в кожному по два підрозділи), висновки, список використаних джерел та додатки. Повний обсяг дисертації складає 241 сторінок. Кількість використаних джерел включає 747 найменувань літератури і займає 47 сторінки. 11 додатків займають 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, висвітлюється її новизна, визначається предмет і об'єкт дослідження, основна мета і завдання, викладаються методологічні засади, показується теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Перший розділ "Преса як інструмент реалізації конституційного процесу" складається з двох підрозділів. У першому підрозділі **"Основні методологічні підходи до дослідження політичної ролі друкованих ЗМІ у конституційному процесі України"** розкриваються стан наукової розробки проблеми та основні методологічні засади в її вивченні. Слід зазначити, що питання ролі преси в новітньому конституційному процесі України ще не стало предметом глибоких наукових досліджень. Безумовно, тема звертала на себе увагу вітчизняних політиків, науковців, журналістів, але ступінь її розробки залишається на публіцистичному рівні. Це обумовило певний дефіцит наукової літератури з даної проблематики. У зв'язку з цим автор у своєму дослідженні, намагаючись визначити основні методологічні підходи до вивчення проблеми, використав наукові розробки, в яких преса розглядається як засіб спілкування і зв'язків поміж суб'єктами політичних відносин.

Радянська наука тривалий час не приділяла достатньої уваги проблемам інформації і діяльності ЗМІ. У небагатьох працях, присвячених вищезазначеним питанням, функції друкованих ЗМІ розглядалися лише як складова частина партійної роботи (звісно, КПРС), засіб ідеологічного і пропагандистського підтвердження єдино правильного курсу її державної політики.

Глибинні зміни, що відбувалися в Україні наприкінці 80-х на початку 90-х років, вимагали нових теоретико-методологічних підходів, наукового осмислення проблем визначення місця та функцій преси у період суспільно-політичних перетворень. Цілком зрозуміло, що у час, коли суттєво активізується роль ЗМІ у політичному процесі, питання взаємин преси і суспільства, преси і влади все частіше стають предметом наукових роздумів, пошуків, праць. Виходячи з того, що система вітчизняних мас-медіа, як невід'ємний компонент політичної системи незалежної України, складалася і набувала своїх характерних рис в умовах перехідного періоду, необхідно зазначити, що історіографія проблеми місця та ролі преси у політичних процесах незалежної України досить молода і не виходить за межі 90-х років нашого століття.

Серед досліджень, проведених вітчизняними вченими, в яких розглядалося питання розробки наукової концепції розвитку національної преси у незалежній державі, створення дійової дослідницької структури, котра не лише аналізуватиме сьогодишню практику ЗМІ, а й готуватиме обґрунтовані прогнози та рекомендації щодо їхньої подальшої діяльності, варто назвати праці М. Скуленка, І. Крупського, В. Здоровеги, А. Москаленка, та ін.

Дуже важливо для розуміння ролі преси у політичних процесах молодій українській державі досконале вивчення законодавчого забезпечення діяльності вітчизняної журналістики. Провідне місце серед робіт зазначеної тематики належить дослідженням В. Іванова, В. Алексєєва, В. Кравченка, В. Євтєєва та ін.

Особливу увагу при дослідженні питання ролі преси у розвитку конституційного процесу в Україні було приділено вивченню проблеми впливу ЗМІ на політичні процеси, зокрема визначенню місця періодичних видань у виборчих кампаніях. З цього приводу варто назвати роботи В. Бадрака, Т. Березовця, О. Сибірякової, О. Шахтемірової та інших.

В останні роки з'явилися перші дисертаційні дослідження ролі ЗМІ у процесах державотворення. Це кандидатські дисертації І. Паславського та І. Ненова, у яких основна увага зосереджена на вивченні загальнотеоретичних засад становлення ЗМІ в умовах розбудови української держави.

Однак слід зазначити, що розгляд участі друкованих ЗМІ у вітчизняному конституційному процесі на сьогодні має досить фрагментарний характер. Саме відсутність такого цілісного дослідження окресленої проблеми покликана поповнити представлена на розгляд робота.

Незважаючи на досить обмежену кількість досліджень даної проблематики, дисертант, використовуючи матеріал вітчизняної періодики 1994-1996 рр. та узагальнюючи дані і висновки,

які містять у собі наукові публікації з питань головних тенденцій розвитку вітчизняних ЗМІ в 90-х роках XX століття, спробував дати оцінку тій ролі, яку відіграли газети у розвитку конституційного процесу в Україні.

У другому підрозділі **"Преса як фактор консолідації суспільства"** аналізується специфіка друкованих ЗМІ, котрі є одними з пануючих типів політичної комунікації в сучасній Україні. У політологічному аспекті розглядаються найсуттєвіші тенденції розвитку вітчизняної періодики.

У період глобальної трансформації політичної системи роль ЗМІ стає значно помітнішою. Усвідомлюючи той величезний вплив, який має друковане слово на розвиток суспільно-політичних процесів, прикладом яких можна вважати процес конституційного будівництва в Україні, слід наголосити на тому, що за роки незалежності України у стані вітчизняної преси спостерігався характерний для всього суспільства розкол громадської свідомості, породжений перехідним періодом.

Аналізуючи умови, в яких працювала вітчизняна преса під час розгортання в Україні конституційного процесу, автор обґрунтовує положення про те, що на цей період в Україні існувала розгорнута правова база, на фундаменті якої громадяни держави отримали можливість забезпечення свого права на свободу слова та вільне отримання інформації.

Характеризуючи діяльність якісно нової, різноманітної за своєю світоглядністю та політичною спрямованістю преси у складних умовах ще не чітко сформованого інформаційного ринку в Україні періоду 1994-1996 рр., автор розкриває основні тенденції її розвитку, а саме: а) зростання кількості періодичних видань; б) різке падіння тиражів; в) роздержавлення преси; г) нерівномірне розподілення фінансової підтримки та пільг з боку владних структур; д) деукраїнізація вітчизняного інформаційного простору.

Доведено, що відповідно до концепції, статусу засновника та джерел фінансування вітчизняні газети періоду 1994-1996 рр. можна поділити на такі групи: 1) державна преса; 2) незалежна преса, представлена газетами, засновниками яких стали редакційні колективи, творчі спілки, та виданнями, засновниками (співзасновниками) яких стали комерційні структури; 3) партійна преса.

Новітній конституційний процес в Україні продемонстрував, що ступінь проникнення друкованих ЗМІ в політичну сферу життя значно зростає, преса перетворюється в один з найважливіших інструментів реалізації політичного процесу.

У другому розділі **"Громадсько-політичні видання у конституційному процесі України"** аналізується політична участь у процесі розробки нового Основного Закону країни найбільш вагомій групи вітчизняних друкованих ЗМІ, яка включає в себе офіційну і незалежну пресу. У першому підрозділі **"Офіційна преса - провідник державної політики"**

висвітлюються особливості діяльності у період розробки нового Основного Закону групи газет, засновниками яких стали державні інституції та офіційні структури.

Окреслюється коло головних питань конституційної дискусії, які були підняті на сторінках офіційної преси. Подані основні методи роботи офіційної преси, серед яких насамперед варто відзначити вагому та оперативну інформаційну підтримку конституційної політики Президента та уряду країни; надання теоретичного підґрунтя позиції і діям державницького апарату в конституційному процесі шляхом застосування широкого наукового потенціалу країни; чітко сплановану широкомасштабну кампанію щодо обговорення проектів майбутнього Основного Закону країни.

Якщо врахувати той факт, що конституційний процес проходив під знаком протистояння "Верховна Рада - Президент", то роль таких газет, як "Голос України" та "Урядовий кур'єр" у політичному дискурсі навколо розробки та прийняття нового Основного Закону важко переоцінити. Дослідження показало, що центральним виданням органів законодавчої та виконавчої гілок влади, послідовно виконуючи функцію артикуляції різних політичних інтересів, удалося в умовах кризи влади зберегти конструктивну позицію, не стати знаряддям в руках однієї політичної сили.

У дисертації висвітлено широкий спектр преси, заснованої офіційними структурами регіонального, обласного та міського рівнів, виявлена специфіка та розкриті головні відмінності у позиціях газет західноукраїнського регіону, видань сходу та півдня України, преси Кримського півострова. Так, західноукраїнські офіційні видання зосередили свою діяльність на критиці дій лівої опозиції у конституційному процесі, звинувачуючи її в антидержавницькій політиці. Офіційна преса інших регіонів України реагувала на діяльність прокомуністичних сил досить стримано, приділяючи головну увагу інформаційній підтримці конституційної політики Президента та керівництва країни. Специфічним для роботи державних друкованих органів Донецької та Дніпропетровської областей стало ініціювання широкої публічної дискусії навколо питання гарантій прав і свобод особистості, котрі повинні бути закладеними у зміст майбутнього Основного Закону України. Деякі державні газети Чернігівської, Луганської і Житомирської областей були звинувачені у відсутності на їх сторінках позитивних матеріалів на підтримку Конституції і в прокомуністичних симпатіях. Аналогічну позицію зайняли у конституційному процесі офіційні видання районного рівня у багатьох регіонах країни. Кризова ситуація склалася на Кримському півострові, коли велика кількість колишніх державних видань проголосили себе незалежними і стали у відкриту опозицію до уряду країни, намагаючись висвітлювати конституційний процес у руслі протистояння "Київ-Сімферополь".

Визначаючи місце офіційної преси у розвитку конституційного процесу України, слід наголосити на тому, що їй було відведено виконувати роль одного з головних інформаційних ресурсів влади.

Аналіз діяльності цієї категорії видань у досліджуваній період дозволив зробити висновок, що державні друковані ЗМІ, які стали впливовим інструментом політики виконавчої та законодавчої гілок влади, спроектували на себе всі суперечності політичного життя України.

У другому підрозділі "Конституційний процес на сторінках газет, які проголосили себе незалежними", розглядається місце і ступінь впливу на хід конституційного процесу так званої незалежної преси. Група незалежних видань поділена автором на дві підгрупи. В основу поділу покладено джерела фінансування газет та їхній статус. Так, до першої підгрупи увійшли видання, засновниками яких стали редакційні або трудові колективи, творчі спілки. На прикладі великої кількості видань загальнонаціонального та регіонального рівнів, серед яких варто назвати такі газети як "Демократична Україна", "Молодь України", "Літературна Україна" та ін., досліджені напрямки, принципи та методи їхньої роботи, по висвітленню ходу конституційного процесу в Україні. Газети цієї категорії працювали на принципах самофінансування. Вони не увійшли до кола періодичних видань, на які розповсюджувалась дія Указів Президента України "Про заходи щодо впорядкування цін на окремі періодичні видання" та "Про додаткові заходи щодо державної підтримки періодичних видань", що дозволило їм зайняти досить незалежну, незаангажовану позицію у конституційній дискусії. Відсутність державних дотацій сприяла тому, що редакційні колективи звільнилися від необхідності постійно підтверджувати свою лояльність до владних структур. Таким чином, демонструючи широкий спектр поглядів, які далеко не завжди співпадали з офіційним курсом на прийняття нового Основного Закону, газети цієї категорії демонстрували, що наявність недержавних органів масової інформації створює досить об'єктивну мозаїку громадської думки.

Цей висновок підтвердила і діяльність щодо висвітлення конституційної розбудови в Україні іншої підгрупи незалежних видань, співзасновниками яких стали комерційні структури. Серед найбільш популярних і впливових газет цієї категорії варто назвати "Киевские ведомости", "Зеркало недели", "Киевские новости" та ін. На відміну від видань першої підгрупи, домінуючим гаслом яких у висвітленні ключових питань конституційної дискусії стала ідея національного відродження, характерною рисою видань комерційних, переважно російськомовних, стала чітко окреслена антикомуністична позиція.

Таким чином, аналіз діяльності газет цієї групи в досліджуваній період, показав, що незалежна преса намагалася стати гарантом демократичних перетворень у країні. Своїм існуванням вона унеможлиблює повний контроль держави над ЗМІ.

Вітчизняні незалежні друковані ЗМІ, беручи активну участь у політичному дискурсі, спричиненому конституційним процесом, здійснили спробу виступити в ролі інституту громадянського суспільства, намагаючись створити відчутний вплив громадської думки на державну політику.

У третьому розділі "Роль і місце партійної преси у конституційній дискусії" аналізується функціонування партійної преси як інформаційного ресурсу впливу опозиційних сил на розвиток і зміст вітчизняного конституційного процесу.

Однією з найголовніших особливостей вітчизняного конституційного процесу є те, що він розгортався в умовах наявності політичного плюралізму у суспільстві, що, безумовно, підвищило роль у цьому саме преси, яка є невіддільною часткою політики та політичних процесів. Ситуація, що склалася в Україні, коли конституційна реформа мала майже всі підстави перетворитися з джерела стабілізації суспільства на об'єкт жорстокого політичного протиборства, спричинялася до гострої конкуренції серед партійних видань України за місце у вітчизняному інформаційному просторі. Політичні сили, розуміючи, що без своїх впливових ЗМІ вони приречені на ізоляцію та неспроможність одержувати масову підтримку, приділили особливу увагу використанню у конституційній дискусії партійної преси, як найбільш масової та доступної форми впливу на громадську думку.

У першому підрозділі "Преса лівої опозиції в конституційному процесі" автор розглядає діяльність широкої мережі періодичних видань партій та громадських організацій лівої та ультралівої опозиції - КПУ, СПУ, ПСПУ, ГКУ, Союзу комуністів України, Всеукраїнського союзу робітників та ін. у період розгортання другого етапу конституційного процесу.

У дослідженні доведено, що саме за допомогою центральних друкованих органів КПУ та СПУ - відповідно газет "Комуніст" та "Товариш" - методи і стиль роботи яких стали зразком для наслідування регіональних партійних видань і друкованих органів менш чисельних політичних рухів та громадських організацій лівої спрямованості, у зазначений період відбувся процес консолідації громадських сил, які симпатизували комуністичній ідеології. Підтвердженням цього висновку можуть слугувати результати кампанії з нагоди збирання підписів щодо проведення конституційного референдуму, завдяки якій на початок 1996 р. було зібрано понад 3 млн. підписів. У цьому зв'язку слід особливо підкреслити організаційну та агітаційну діяльність лівої преси, яка часто сприяла загостренню політичного конфлікту навколо прийняття нового Основного Закону.

На підставі аналізу широкого фактологічного матеріалу автор визначає ступінь впливу головних ідей конституційної політики лівої опозиції на зміст нового Основного Закону країни.

На основі розкриття методів та форм роботи преси лівої опозиції, багато з яких було запозичено у партійної преси радянського періоду, автор доводить, що періодичні видання лівого

та ліво-радикального спрямування стали дійовим інструментом боротьби за вплив на хід та результати конституційного процесу в Україні.

У другому підрозділі - "Позиція преси партій та громадських організацій націонал-демократичного і націоналістичного спрямувань у конституційній дискусії" розкриваються основні напрямки та методи роботи газет, заснованих партіями та громадськими організаціями правого крила опозиції, у конституційному процесі. Аналізуючи діяльність друкованих органів НРУ, УРП, Просвіти та ін., автор зазначає, що саме підтримка президентської конституційної політики у принципових питаннях силами правої опозиції у парламенті і на сторінках широкої мережі партійних видань стала однією з найголовніших причин послаблення позицій лівих партій у конституційному процесі.

Аналізуючи роботу націонал-демократичної преси у конституційному процесі, дослідник виявив основні напрямки її діяльності, спрямованої на висвітлення позицій партій у конституційній реформі, ознайомлення читацької аудиторії з власними, альтернативними конституційними проектами; широка інформаційна підтримка державної конституційної політики; активне висвітлення деконструктивної діяльності блоку лівих партій з багатьох питань конституційної дискусії; ініціація петиційної кампанії під гаслом "За Конституцію та Україну без компартії", результатом якої став збір 3,4 млн підписів.

Конституційний процес показав, що в Україні формується нова за своїм змістом та якістю генерація партійних ЗМІ. Так, центральний орган НРУ - газета "Час-TIME" піднявся над рівнем суто партійного видання з вузьким спектром власної ідеологічної проблематики і стала справжньою ареною політичної боротьби, яка розгорнулася навколо питань розробки і прийняття нової Конституції України.

Конструктивна позиція націонал-демократичних сил у конституційному процесі, яка відобразилася на сторінках партійної преси, сприяла тому, що держава уникла політичної кризи і відвертої конфронтації, що засвідчило здатність українських політиків іти на поступки, виробляти загальноприйнятну позицію, а також те, що раціональні чинники у політичній свідомості і політичному просторі України набували під час конституційного процесу належної ваги.

Окреслюючи місце у конституційному процесі праворадикальної преси, яку характеризують регіональна обмеженість та малотиражність, слід відзначити, що видання ДСУ, КУН, ОУН, УКРП та ін. не приховували антипрезидентську позицію своїх засновників. За допомогою преси націонал-радикали намагалися використати конституційну дискусію для підвищення свого політичного авторитету.

Отже, аналіз діяльності партійних видань дає підстави стверджувати, що саме ця категорія друкованих ЗМІ найбільш активно сприяла розширенню реальної політичної участі широких верств населення у конституційному процесі. Артикулюючи політичні інтереси своїх засновників,

партійні ЗМІ мобілізували громадськість на конкретні політичні дії з метою тиску на владу, керівництво партій, що сповідують іншу ідеологію.

У висновках узагальнюються основні результати дослідження, підбиваються його підсумки, формуються конкретні рекомендації щодо їхнього наукового та практичного використання. У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що виявляється в розкритті місця та ролі преси у розвитку конституційного процесу України.

На основі єдиного теоретико-методологічного підходу до пізнання суті конституційного процесу, осмислення його конкретних фактів автор робить висновки про те, що преса відіграє позитивну роль у поглибленні як самого конституційного процесу в Україні в досліджуваний період, так і в прийнятті самого Основного Закону держави.

Конституційний процес в Україні активізував значення політичного слова. Публічна дискусія, реальними учасниками якої є друковані ЗМІ, стає пріоритетним та головним елементом політичного життя в сучасній Україні.

Процес розробки та прийняття нового Основного Закону показав, що преса перетворюється в один з найважливіших інструментів реалізації політичного процесу, виступаючи в якості механізму його регулювання.

Новітній конституційний процес наочно продемонстрував, що друковані ЗМІ, які є невід'ємною часткою дійсності, проектують на себе всі суперечності політичного життя сьогоденної України, яка перебуває на етапі процесу трансформації всієї політичної системи. Він всебічно підтвердив всезростаюче значення інформації та сили її впливу на політичні процеси, на створення іміджу влади, політики і політиків.

Виконуючи функції артикуляції суспільних інтересів та інтеграції політичних суб'єктів, преса забезпечила можливість реальної участі широких верств населення у вітчизняному конституційному процесі, підтвердила своє призначення як важливого джерела та інструменту вирішення громадсько-політичних проблем державного масштабу.

Аналіз ролі газет в конституційному процесі в Україні дозволяє сформувати декілька практичних рекомендацій:

1. Ефективного впливу преси на становлення і розвиток демократичного суспільства, на подальший процес конституційного реформування, слід добиватися не збільшенням кількості видань, а створенням необхідних умов для її роботи, виходячи із загальнодержавних пріоритетів, а не інтересів окремих партій, товариств, організацій, кланів.

2. В умовах, коли переважна більшість загальноукраїнських, обласних, районних, комерційних газет і журналів виходять російською мовою, пріоритет слід віддавати виданням, які виходять українською мовою, підтримуючи їх і фінансово.

3. Аналіз публікацій в друкованих ЗМІ в досліджуваний період засвідчує, що представники органів влади сприймають газети як спосіб агітації і пропаганди, в той час як ЗМІ є, насамперед, засобами інформації масової аудиторії про те, що відбувається в країні, в регіоні, за рубежом. У зв'язку з цим необхідно чітко визначити стратегію і тактику взаємодії між владними структурами і пресою в конституційному процесі, для того, щоб вона ефективно впливає на читацьку аудиторію в інтересах вирішення загальнозначимих завдань. Це дозволить уникнути конфліктних ситуацій, які виникають між владою і пресою як в центрі, так і на місцях.

4. Зі вступом конституційного процесу у нову фазу з особливою гостротою постає питання необхідності підвищення ефективності роботи редакційних колективів щодо збору та аналізу матеріалів різнобічного характеру, які безпосередньо мають зв'язок з конституційним реформуванням.

Один з головних уроків розвитку конституційного процесу в Україні полягає в тому, що законотворчість, формування і зміцнення її на базі громадських інститутів, котрі забезпечують справжній демократизм суспільства і держави, неможлива без свободи слова. Основним показником наявності свободи слова у державі є умови, в яких працює преса, ступінь її впливу на громадську думку, владу і розвиток політичних процесів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Мамонтова Е. Преса в конституційному процесі України (1994-1998 рр.).- Одеса: Астропринт, 1999. -44 С.
2. Мамонтова Е. Національні проблеми в конституційному процесі та Конституції України//Українська національна ідея та сучасність /Під загал. ред проф. Г. І. Гончарука. -Одеса: Астропринт, 1999. -С. 107-122.
3. Мамонтова Е. Газета як важливий фактор узагальнення і консолідації громадської думки в конституційному процесі (з досвіду газети "Одеські вісті")// Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць /Відпов. ред. Л. І. Кормич.-Одеса: Астропринт, 1999. -Вип.5.-С.150-153.
4. Мамонтова Е. Прийняття Конституції України - історична перемога у справі створення та утвердження української державності//Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць /Відп. ред. Л. І. Кормич. -Одеса: Астропринт, 1999. -Вип.6-7. - С.238-245.
5. Мамонтова Е. Роль газет у роз'ясненні нової Конституції України//Перспективи: Наукове видання. - Одеса, 1999. Вип. 1(5).-С.112-117.
6. Мамонтова Е. Особливості конституційного процесу в Україні//Перспективи: наукове видання. - Одеса, 1999. Вип. 3-4 (7-8).-С.38-42.
7. Мамонтова Е. Історія конституційного процесу в Україні на сторінках періодичної преси (1991-1997 рр.). // Філософські пошуки: наукове видання. -Львів -Одеса, 1999. Вип. X.- С. 237-250.

8. Мамонтова Е. Політичні партії: стан, дії, перспективи /Політика і політична культура в умовах становлення та розвитку українського суспільства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених. Одеса, 1999. -С.218-219.

9. Мамонтова Е. Інтелігенція та забезпечення свободи слова в Україні/Інтелігенція і влада: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 22-23 жовтня 1999 р., м. Одеса.- Одеса:Астропринт, 1999.-С. 85-88.

10. Мамонтова Э. Молодежь и СМИ: вчера, сегодня, завтра // Молодежь третьего тысячелетия: гуманитарные проблемы и пути их решения: Сб. научных статей в 3-х томах /Общий сост. и науч. ред. – проф. В.Н.Соколов. – Одесса: ИСЦ, 2000. – Том I. –С.223-226.

АНОТАЦІЯ

Мамонтова Е. В. Фактор преси у конституційному процесі в Україні -Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02. - політичні інститути та процеси. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2000.

У дисертації розкривається роль і місце друкованих засобів масової інформації у розвитку конституційного процесу в Україні.

На підставі вивчення методів та стилю роботи багатьох вітчизняних газет різних політичних орієнтацій проведено порівняльний аналіз ступеня та факторів їхнього впливу на хід конституційного процесу і зміст нового Основного Закону України.

Зроблено відповідні висновки та сформульовано практичні рекомендації щодо їхнього наукового і практичного використання.

Ключові слова: конституційний процес, засоби масової інформації, громадська думка, державна преса, незалежна преса, партійна преса, конституційна дискусія.

АННОТАЦИЯ

Мамонтова Э. В. Фактор прессы в конституционном процессе в Украине – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. - политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2000.

В диссертации раскрывается роль и место печатных средств массовой информации в развитии конституционного процесса в Украине. В работе исследуется деятельность качественно новой, разнообразной по своей политической ориентации прессы в сложных условиях еще не четко сформированного информационного рынка в Украине первой половины 90-х годов XX столетия.

На основе анализа ситуации, сложившейся в сфере печатных СМИ, обосновывается вывод о том, что на период 1994 – 1996 гг. в Украине существовала развернутая правовая база, на фундаменте которой граждане государства получили возможность обеспечения своего права на свободу слова и свободное получение информации. Показано, что новое законодательство способствовало либерализации официальной процедуры основания периодических изданий, что содействовало формированию в стране независимой прессы.

В работе раскрываются основные тенденции развития рынка печатных СМИ, среди которых следует отметить появление огромного количества новых газет; обвальное падение тиражей; разгосударствление прессы; неравномерное распределение финансовой поддержки печатных СМИ со стороны государства; деукраинизацию отечественного информационного пространства.

Определено, что в соответствии с концепцией, идеологической ориентацией и, прежде всего, относительно статуса учредителя и источников финансирования, отечественные газеты периода 1994 – 1996 гг. можно разделить на такие группы: государственная пресса; независимая пресса, представленная подгруппой газет, учрежденных редакционными коллективами, творческими союзами и подгруппой изданий, учредителями (соучредителями) которых стали коммерческие структуры; партийная пресса.

Очерчен круг основных проблем, поставленных конституционной дискуссией и выявлена позиция газет каждой из перечисленных групп по таким вопросам, как существование института президентства в Украине; структура и прерогативы законодательной власти; социальные гарантии со стороны государства; частная собственность; автономия Крыма; государственная символика и язык; процедура принятия Конституции и др.

На основе анализа позиций, подходов и методов в освещении хода конституционного процесса широкого спектра отечественных газет делается вывод, что государственные газеты, учредителями которых являются официальные структуры, сыграли стабилизирующую роль в острой политической дискуссии вокруг процесса разработки и принятия нового Основного Закона, выступают инструментом государственной политики. Анализ деятельности независимых изданий в период развертывания конституционного процесса показал, что независимая пресса стремилась стать гарантом демократических преобразований в стране. Своим существованием она делает невозможным полный контроль государства над СМИ. Партийная пресса, представленная широким спектром изданий от коммунистической до праворадикальной ориентации, продемонстрировала разнообразие позиций подходов к освещению конституционной реформы в Украине. Партийная пресса стала главным инструментом борьбы партий за влияние на ход конституционного процесса и содержание будущего Основного Закона страны.

Отмечается, что конструктивная позиция национал-демократических сил в конституционном процессе, отраженная на страницах партийных СМИ, способствовала тому, что страна избежала политического кризиса, открытой конфронтации, что свидетельствует о способности украинских политиков вырабатывать общепринятую позицию, а также о том, что рациональные факторы в политическом сознании Украины приобретали в период конституционного процесса надлежащее значение.

Процесс разработки и принятия нового Основного Закона Украины наглядно продемонстрировал, что печатные СМИ не просто сообщают информацию, а и пропагандируют определенные идеи, взгляды, политические программы и тем самым становятся активными участниками политических процессов. В заключении работы сделаны соответствующие выводы и сформулированы практические рекомендации по их научному и практическому использованию.

Ключевые слова: конституционный процесс, средства массовой информации, общественное мнение, государственная пресса, независимая пресса, партийная пресса, конституционная дискуссия.

SUMMARY

Mamontova E. V. Factor of press in the constitutional process in Ukraine - manuscript.

Thesis for pursuing candidate's degree of Political Science under the speciality 23.00.02. - Political Institutions and processes. - The Odessa national Law Academy, Odessa, 2000.

Role and place of printed mass media in development of constitutional process in Ukraine is showed in the thesis. Comparative analysis of degree and factors of many domestic newspapers of different political orientation influence upon course of constitutional process and content of the Basic Law of Ukraine was carried out on the basis of studies the methods and style of their work.

Appropriate conclusions were made and practical recommendations for their scientific and practical use were formulated.

Key words: constitutional process, the mass media, public opinion, state-managed press, independent press, party press, constitutional debate.